

omdat zij uit de zak van de schoolmeester betaald werden en niet door een archiefvormende instelling. Wel wordt ook in dit hoofdstuk wat langer stilgestaan bij Antwerpen.

In het vierde hoofdstuk komen we in het schoollokaal terecht. Zowel de lokaliteit wordt beschreven als wat zich daarbinnen afspeelt, namelijk de methode en inhoud van het onderwijs. Put vond een paar honderd contracten van parochie- en stadsschoolmeesters, waarin vaak ook is vermeld welke vakken zij moesten onderwijzen. Over de in gebruik zijnde schoolboeken geeft hij wel enige informatie, maar kon nog niet aangeven welke boeken inderdaad ook gebruikt werden. Ik vermoed dat het antwoord op deze vraag wacht op een afzonderlijk uitvoerig onderzoek in rekeningen en dergelijke stukken. Overigens kwam de leerstof zoals door Put beschreven zeer wel overeen met die op de scholen in Utrecht. Ook daar nam de godsdienst een overheersende plaats in, al was die dan anders van inhoud. Alleen het zangonderricht, daar lijkt in Brabant meer aandacht aan besteed te zijn geweest, maar ook dat hangt weer samen met het verschil in godsdienst. Dat hij in de loop van de achttiende eeuw tekenen van de Verlichting constateert, komt mij ook bekend voor.

In het laatste hoofdstuk komt tenslotte de schoolgaande jeugd aan de orde. Ook hier weer getallen: schattingen over de deelname aan het onderwijs. Dat is eigenlijk alleen te doen wanneer men zeker weet hoeveel leerlingen de scholen hadden en op welke leeftijd de kinderen die scholen bezochten. Daarover zijn nog weinig betrouwbare gegevens voorhanden. Put lijkt de leeftijd van 7 tot 14 het meest waarschijnlijk, mede op grond van een nogal gedetailleerde Leuvense opgave, maar het komt mij voor dat dit voor plattelandsscholen niet kan opgaan, of de boeren in Brabant moeten wel erg van die in het Sticht verschild hebben. In verband met dit probleem valt mij op dat Put het niet over avondscholen heeft, die in Utrecht in de achttiende eeuw niet alleen in de steden bestonden, maar ook op het platteland, waar zij de jeugd die al op vrij jonge leeftijd overdag op het land werkte de gelegenheid gaf nog wat bij te leren na zonsondergang. Men kan die scholen misschien niet tot de kleine scholen rekenen, maar zij horen wel tot het totaalbeeld. Zo zijn er nog wel meer details waarover ik graag iets vernomen zou hebben, maar dat doet niet af aan de grote waardering die ik voor dit werk heb, waarin een samenvattend beeld is gegeven van een schooltype dat aan de basis lag van het onderwijs dat ieder schoolgaand kind in de zeventiende en achttiende eeuw genoot.

E. P. de Booy

B. Broos, e. a., *Hollandse meesters uit Amerika* (Zwolle: Waanders, 1990, 564 blz., f70,-, ISBN 90 6630 243 7 geb.).

In de eerste decennia van de negentiende eeuw waren Holland en de Hollandse schilderkunst in de Verenigde Staten populair. Het echte verzamelen van de Hollandse meesters begon echter pas na 1870. In *The gilded age* tussen 1870 en 1914 verwierven verschillende nieuwe rijken door bemiddeling van de internationale kunsthandel respectabele aantallen Rembrandts, Vermeers en Halsen. Zij kochten op grond van reputatie, herkomst en grote namen, maar soms ook met intuïtief inzicht, als wij de anekdote mogen geloven over het 'Briefschrijvende meisje' van Vermeer dat Pierpont Morgan van de kunsthandelaar G. S. Hellmann verwierf. Toen Hellmann met dit meesterwerk bij Morgan kwam, merkte hij tot zijn verbazing dat de 'great Dutchman's name was strange to the Morgan ear'. Hellmann lichtte zijn klant in, deze staarde naar Vermeers meisje en vroeg toen abrupt de prijs. Die was honderdduizend dollar. 'Ik neem het', snauwde Morgan, en de koop was gesloten. Het schilderij bevindt zich nu in de National gallery of art te

Washington; evenals vele andere door Amerikaanse miljonairs ingekochte stukken is het publiek bezit geworden.

Tussen de twee wereldoorlogen daalde de belangstelling voor de Hollandse kunst. Daarbij kwamen de musea naar voren. Vooral na 1945 trad er een verschuiving in de collectievorming op, waarbij de belangstelling voor maniëristen, Caravaggisten, Italianiserende landschapsschilders, historiekunstenaren en fijnschilders groeide. Deze veranderende appreciatie loopt parallel aan die op het oude continent, maar er zijn enkele verschillen. Aanvankelijk waren de Amerikanen de Europeanen vooral in financieel opzicht de baas. Na 1945 kwam daar een museale durf bij die in Nederland ontbrak; in het bijzonder de Amerikaanse universiteitscollecties hebben vroegtijdig oog gehad voor de vele excellente Hollandse schilders die wegens hun onhollandse inslag niet in het tussen 1860 en 1960 dominerende beeld van de zeventiende-eeuwse Hollandse schilderkunst pasten.

De catalogus van het Mauritshuis en het museum in San Francisco behandelt het Amerikaanse verzamelen in het verleden. De bijdrage van Peter Sutton over de recente ontwikkelingen in openbare en particuliere Amerikaanse verzamelingen geeft daarbij een opmerkelijk inzicht in de tactieken die de tegenwoordige Amerikaanse museumfunctionaris hanteert. Sutton klaagt uitvoerig over de hoge kunstprijzen en het ongunstige Amerikaanse fiscale klimaat ten aanzien van schenkingen aan musea. Hij moppert er over dat niet de instellingen maar particulieren de dienst uitmaken op de kunstmarkt en bepleit herziening van het belastingstelsel, omdat anders de museale collectievorming tot stilstand zal komen. Sutton behoedt zich er echter voor om de Amerikaanse verzamelaar tegen zich in het harnas te jagen, getuige zijn oordeel dat de tegenwoordige particuliere collecties ondanks het geringe aanbod op de kunstmarkt 'op hun eigen kwaliteitsniveau', door de 'vermoedelijk' aanzienlijk grotere deskundigheid der verzamelaars vaak interessanter en consistentere zijn dan vroeger. Sutton heeft er dan ook alle vertrouwen in dat een collectie als die van—de senator en ketchupkoning—Heinz 'in algemene kwaliteit, afwisseling en historische representativiteit' zal groeien. Vervolgens spreekt hij de banvloek uit over verzamelaars die hun kunst verkopen om hun collectie op hoger peil te brengen, om hun verzamelterrein te verleggen of om munt uit de waardestijging van hun schilderijen te slaan: 'hun roem is kortstondig en dooft als een nachtkaars'.

Het museumpolitieke aspect is in mindere mate ook in de door de Nederlandse auteurs geschreven bijdragen aanwezig. Hierin overheerst de stille traan over *Holland op z'n smalst*: de nationale uitverkoop sedert de achttiende eeuw en de Nederlandse krenterigheid die er de oorzaak van is geweest dat zelfs nog in het recente verleden topstukken naar, bij voorbeeld Amerika, zijn verdwenen. Niet zonder protesten uiteraard en niet zonder tegenspel van de in 1883 opgerichte Vereniging Rembrandt. Uit 'De strijd tegen de dollar', de bijdrage van Edwin Buijsen, blijkt dat in ons land daarbij het beeld van de Amerikaanse verzamelaar aanvankelijk zeer negatief was, maar dat in de geschriften van vooraanstaande Nederlandse kunsthistorici als Martin, Veth, Bredius en Hofstede de Groot een zekere kentering optrad. Een andere auteur, Waker Liedtke, brengt de lezer wat dit betreft op slechte gedachten. Hij schrijft op bladzijde 50 namelijk dat er honderden certificaten van echtheid en vertrouwelijke brieven geschreven zijn door Bode, Bredius, Hofstede de Groot, Valentiner en andere autoriteiten op het gebied van de Hollandse kunst. 'De omvangrijke publikaties van deze heren, die meestal in het Engels werden vertaald en vaak in New York werden uitgegeven, werden geschreven met het oog op zowel de wetenschap als de kunsthandel'. Is het waar wat Liedtke suggereert en nalaat te bewijzen? Ik weet 't niet. Ik weet slechts dat de door Buijsen tegenover de Hollandse koopmansgeest gestelde kunstverzamelaar Cornelis Ploos van Amstel wèl in dit dubbele perspectief past. Ploos bepleitte

in 1771 bij de veiling van het kabinet Braamcamp dat diens collectie voor Amsterdam behouden moest blijven. Van dezelfde Ploos is echter ook bekend, zo merk ik op, dat hij de verkoop van Hollandse schilderijen aan het buitenland heeft aangeprezen. In een rede op 7 juni 1769 betoogde deze houthandelaar en kunstmakelaar namelijk dat onze schilderkunst nuttig was voor de vaderlandse economie. De kosten zijn laag, en nog lang na hun ontstaan zijn schilderijen gangbaar als goud, aldus Ploos, die als bewijs aanvoerde dat Rembrandt, Dou, Van Mieris, Potter, Adriaen en Willem van de Velde, Brouwer, Van Ostade, Wouwerman, Berchem, Van der Werff en vele anderen in het buitenland duur betaald werden en veel geld in het vaderlandse laadje brachten.

De catalogus van het Mauritshuis is zeer fraai uitgevoerd. Het boekwerk bevat een goede ingang tot de weinig bekende oudere Amerikaanse literatuur en een nuttig overzicht van exposities van zeventiende-eeuwse Hollandse meesters in Amerikaanse musea tussen 1888-1991. En bovenal: de beschrijvingen van Ben Broos bij de 73 nummers zijn een genoegen om te lezen. Broos is een groot onderzoeker en een grootse explicateur.

D. G. Carasso

H. J. M. Nellen, C. M. Ridderikhoff, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, XIII, 1642* (Rijks geschiedkundige publication, grote serie CCXIII; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1990, xxvii + 652 blz., f 110,-, ISBN 90 5216 017 1).

De nieuwe bewerkers van de Grotiusbrieven zetten de lijn voort die voor het eerst in deel XII werd gevolgd. Het nu verschenen deel omvat 489 brieven, waarvan er 315 door Grotius werden verzonden en 174 aan hem werden gericht. Maar liefst 300 brieven worden hier voor het eerst gepubliceerd. In de inleiding wordt een goed overzicht gegeven van de inhoud van de correspondentie van het jaar 1642. In zijn diplomatieke nieuwsbrieven, nu voor iedere week als een apart blok gerangschikt, geeft de gezant van Zweden steeds een verslag van zijn contacten met de Franse autoriteiten, gevolgd door nieuws van het Franse hof en de laatste berichten over de oorlogvoering in het Duitse Rijk, Italië, Catalonië en aan de Franse noord- en oostgrenzen. De brieven eindigen met in Parijs opgevangen nieuwsfeiten uit Londen, Zürich, Rome en Constantinopel, soms nog aangevuld met wat losse berichten. Veel brieven spreken over Grotius' wetenschappelijke plannen en activiteiten. Hij werkt onder andere aan zijn bijbelcommentaren, aan een essay over de oorsprong van de Amerikaanse volkeren en aan een *Anthologia graeca*. Er wordt ook veel tijd en aandacht besteed aan de reacties op Grotius' pleidooien voor vrede tussen de christelijke kerken, zijn *Annotata ad consultationem Cassandri* en zijn *Commentatio de Antichristo*.

Het is jammer dat taalgebruik en gekozen formuleringen in inleiding en aantekeningen soms wat 'gemeenzaam' zijn en waar het bijvoorbeeld 'kerktechnische' termen betreft foutief. Een kleine bloemlezing. 'Hij was afkerig van een van staatswege afgedwongen geloofshereniging' (xiii en *passim*). 'Hereniging' of 'eenheid der kerken' klinkt toch beter. 'Zelf was hij geen haar beter' (xix). 'Blondel had de suprematie van de paus bestreden' (65). We spreken toch van 'primaat' ? 'De paus had in een bijeenkomst van het consistorie de ban uitgesproken' (117). Een tautologie, want het consistorie is een bijeenkomst van kardinalen onder voorzitterschap van de paus (*consistere*). 'Deze Franse jurist wilde nog wel eens van geloof verwisselen' (266). 'Ook Sarrau pikte ten behoeve van zijn vriend enige velletjes mee' (421). 'De Amsterdamse pater Leonardus Marius' (503). De priester Marius, Vondels vriend, was geen lid van een kloosteror-